

JONAS KAZLAUSKAS

Jonas Kazlauskas gimė 1930 m. rugpiūčio 1 d. Matiešionių kaime (Prienuų raj.), valstiečių šeimoje. 1949 m. baigęs aukso medaliu Prienuų gimnaziją, įstojo į Vilniaus universiteto Istorijos ir filologijos fakultetą, kurį baigė 1954 m., įgydamas filologo lituanisto specialybę. Kaip gabus ir darbštus kalbininkas, paliekamas Universiteto Lietuvių kalbos katedros aspirantu. Už monografiją „Lietuvių kalbos daiktavardžių linksniavimo sistemos paprastėjimas“ Jonui Kazlauskui 1958 m. suteikiamas filologijos mokslų kandidato laipsnis. 1967 m. jis – pirmasis iš Tarybų Lietuvos kalbininkų – sėkmingai apgynė filologijos mokslų daktaro disertaciją, vėliau (1968 m.) išėjusią atskira knyga „Lietuvių kalbos istorinė gramatika“. Nuo 1957 m. iki pat mirties velionis dirbo Vilniaus V. Kapsuko universiteto Lietuvių kalbos katedroje. 1962 m. jam buvo suteiktas mokslinis docento vardas, o 1969 m. – profesoriaus. 1962–1964 m. buvo Universiteto Istorijos ir filologijos fakulteto prodekanu, 1968–1970 m. – Filologijos fakulteto dekanu ir mokslinių laipsnių teikimo tarybos pirmininku. Didelį organizacinį ir kūrybinį darbą Jonas Kazlauskas nuveikė, nuo 1965 m. redaguodamas „Baltisticos“ žurnalą, susilaukusį plataus pripažinimo ne tik mūsų šalyje, bet ir užsienyje, – jis buvo atsakingasis „Baltisticos“ redaktorius, vienas iš jos steigėjų, uoliausias jos ugdytojas. Kaip gabų mokslininką ir pedagoga, jį pažįsta daugelis lituanistų, kuriems teko laimėti klausytis jo gilių, turiningų baltų filologijos įvado, lietuvių kalbos istorinės gramatikos

ir įvairių specialiųjų kursų paskaitų. Su dėkingumu jį, kaip savo disertacijų vadovą, prisimena gražus būrys aspirantų, sėkmingai dirbančių respublikos aukštosiose mokyklose ir mokslo įstaigose.

Jonas Kazlauskas per savo trumpą gyvenimą spėjo daug padaryti mokslui. Respublikos, sąjunginiuose ir užsienio leidiniuose jis paskelbė daugiau nei 50 mokslinių straipsnių, kuriuose originaliai nagrinėjama baltų kalbų akcentologijos, fonetikos, morfologijos, etimologijos, dialektologijos ir kt. problemos. Pagrindines Jono Kazlausko tyrinėjimų kryptis nusako svarbiausias ir vertingiausias jo darbas — „Lietuvių kalbos istorinė gramatika“, skirta istorinėms lietuvių ir kitų baltų kalbų akcentologijos, fonetikos ir morfologijos (daiktavardžio su veiksmažodžiu) studijoms. Čia pat primintina, kad velionis buvo pirmasis mūsų respublikos kalbininkas, ėmęs plačiau taikyti sinchroninės ir diachroninės lingvistikos metodus.

Baltų akcentologijos tyrinėjimus Jonas Kazlauskas pradėjo straipsniu „Dėl lietuvių kalbos vardažodžio kirčiavimo sistemos raidos“ (Kalbotyra, VII, 1963, p. 171—181), kuriame pagrįstai teigiama, kad baltų kalbų medžiaga nerodanti, jog būtų egzistavusi oksitoninė vardažodžio paradigma (su oksitoniniu kirčiu visuose linksniuose); dėl to autorius laikosi nuomonės, kad baltams rekonstruotinos tik dvi vardažodžio kirčiavimo paradigmos: 1) pastovaus koloninio kirčio negaliniame skiemenyje paradigma ir 2) kilnojamojo kirčio paradigma (su baritoniniu kirčiu sg., pl., du. akuzatyvuose ir kai kuriuose kituose linksniuose).

Savo dideliame straipsnyje „Fonologinė kirčio raidos baltų kalbose interpretacija“ (Baltistica, II, 1966, p. 119—132 ir III, 1967, p. 13—23) Jonas Kazlauskas vykusiai pagrindė, kad baltai anksčiau yra turėję melodinį žodžio kirtį, ir akūtinė priegaidė buvusi priešpastatoma cirkumfleksinei kaip aukšta neaukštai; vėliau, melodiniam žodžio kirčiui pereinant į dinaminį, kirčiuotas aukštesnis skiemuo išvirtęs į lietuvių kalbos tvirtapradį ir žemesnis — į tvirtagalį, latvių kalboje cirkumfleksinis skiemuo — į krintantį ir akūtinis — į tęstinį ar (tam tikrais atvejais) laužtinį. Čia autorius pagrįstai laikosi nuomonės, kad lietuvių kalboje akūtinė priegaidė yra egzistavusi ir žodžio gale, — nuomonės, prieštaraujančios Kuryłowicziaus hipotezei, neigiančiai žodžio galo priegaidžių senumą.

Straipsnyje „О месте возвратной морфемы и ее ударении в литовском языке“ (Baltistica, I, 1966, p. 143—149), remdamasis ir atitinkamais Viačeslavo Ivanovo tyrinėjimais, Jonas Kazlauskas gražiai nustato baltų sangražinių veiksmažodžių kirčiavimo ir darybos archaiškumus.

Jonas Kazlauskas paliko reikšmingų tyrinėjimų ir iš baltų fonologijos. Ypač atkreiptinas dėmesys į jo darbą „К развитию общебалтийской системы гласных“ (ВЯ, 1962, № 4, p. 20—24), kuriame gana argumentuotai pirmąkart iškeliamą hipotezę, pagal kurią praindoeuropiečių trikampė balsių sistema vėlyvaisiais baltų prokalbės laikais susiformavo į atitinkamą keturkampę balsių sistemą, be kita ko, turėjusią

tris užpakalinės eilės labializuotus ilguosius balsius (*ū, *ō₁, *ō₂)¹. Čia pat Kazlauskas geriau, negu ankstyvesnieji tyrinėtojai, pagrindė mintį, kad iš ide. *ō yra atsiradęs ne tik lie.-la. *uo*, bet – tam tikrais nekirčiuotos pozicijos atvejais – ir lie. *o*=la. *ā*. Reikšmingas teorijai ir praktikai yra velionio tyrinėjimas „Lietuvių literatūrinės kalbos fonemų diferencinių elementų sistema“ (Kalbotyra, XIV, 1966, p. 73–81). Straipsniu „Dėl baltų *ei ir *ō raidos lietuvių žemaičių tarmėse“ (Baltistica, V, 1969, p. 29–35) Jonas Kazlauskas įtikinamai parodė, kad dvibalsis žem. *doun. ei* yra nekildintinas iš *ē (tradicinė nuomonė), o laikytinas senojo balt. *ei tęsėju.

Daugiausia Jonas Kazlauskas pasidarbavo, tyrinėdamas baltų morfologiją, ypač daiktavardžio ir veiksmožodžio morfologiją. Pirmasis paskelbtas šios rūšies tyrinėjimas yra jo straipsnis „Lietuvių kalbos daiktavardžių priebalsinio linksniavimo tipo nykimas“ (Kai kurie lietuvių kalbos gramatikos klausimai, Vilnius, 1957, p. 5–20). Priebalsinio lietuvių ir kitų baltų kalbų daiktavardžių linksniavimo istorija taip pat įdomiai tyrinėjama ir šiuose velionio darbuose: „Iš priebalsinio linksniavimo istorijos“ (Kalbotyra, III, 1961, p. 61–71), „Šakninių vardažodžių nykimas“ (ibid., p. 73–78), „Archaiškos priebalsinio kamieno linksnių formos“ (ibid., VI, 1963, p. 333–334). *I*-kamienio daiktavardžių linksniavimo istorijos tyrinėjimas prasideda straipsniu „*I*-linksniavimo daiktavardžių perėjimas į *io*-linksniavimą“ (Kalbotyra, I, 1958, p. 33–50). Ypač vertingas yra jo darbas „Lietuvių kalbos *i*-kamienio daiktavardžių vienaskaitos įnagininko ir vietininko formų kilmės klausimu“ (ibid. p. 51–69), kuriame autorius gražiai įrodė, be kita ko, ir tą, kad *i*-kamienė forma instr. sg. fem. lie. *nakči-à* < *-ān yra ne naujadaras, o senas dalykas, greintinas su instr. sg. fem. s. sl. *kostoj-ŏ*, s. ind. *gaty-ā*; čia pat Kazlauskas apdairiai iškėlė mintį, kad forma lie. dial. (ak)-ỹ (iness. sg.) kildintina iš *-ij* < *-ije* ir toliau – iš *-i (< *-īe < *-ēi) + *-én. Plačiausiai lietuvių (ir kitų baltų) *i*-kamienių daiktavardžių linksniavimo istorija yra išdėstyta studijoje „Сокращение употребления имен существительных с основой на *-i* в литовском языке“ (ВСЯ, V, 1961, p. 71–107). Vertingos medžiagos ir įdomių istorinių aiškinimų randame darbe „Daiktavardžių (*i*)*u*-linksniavimo nykimas“ (LKK, II, 1959, p. 17–45). J. Kazlauskas pirmąkart išsamiai ir įtikinamai pagrindė jau kitų tyrinėtojų keltą mintį, kad *i*- resp. *u*-kamienės nom. pl. lie. dial. *-ies* resp. *-aus* (*-uos*) yra ne naujadarai, o archaizmai (jo straipsnis „О некоторых архаизмах в флексии им. пад. мн. ч. основ на *-u* и на *-i* балтийских языков“ – *Lingua Posnaniensis*, XIV, 1969, p. 7–17).

Jonas Kazlauskas yra paskelbęs vertingų straipsnių ir iš lietuvių bei kitų baltų kalbų veiksmožodžio istorijos tyrinėjimų, pvz.: „Остатки формы 3-го лица аориста и имперфекта в балтийских языках“ (ВЯ, 1962, № 6, p. 92–98), „Lietuvių kalbos imperatyvo morfemos *-k(i)* kilmė“ (Baltistica, II, 1966, p. 69–72). Kiti stambūs veiksmožodžio tyrinėjimai išėjo ne straipsniais, o velionio knygoje „Lietuvių kalbos istorinė gramatika“ (žr. p. 287–404).

¹ Dėl tokios hipotezės žr. šio „Baltisticos“ sąsiuvinio p. 101 tt.

Jonas Kazlauskas turi nuopelnų ir baltų kalbų leksikos bei etimologijos mokslui; čia galima paminėti, pvz., šiuos jo straipsnius: „Dėl kuršių vardo etimologijos“ (Baltistica, IV, 1968, p. 59—63), „Liet. *džiaūgtis* ir jo giminaičiai“ (Donum Balticum, Stockholm, 1970, p. 254—257).

Tiek iš akcentologijos, fonetikos, tiek ir iš morfologijos, sintaksės, leksikos bei etimologijos daug vertingų minčių Jonas Kazlauskas yra iškėles dažnose recenzijose (jų yra kiekviename „Baltisticos“ tome ir kitur), konferencijose, paskaitose.

Negalima atskirai nepakalbėti apie respublikine premija šiais metais (po mirties) premijuotą, gražiausią mūsų talentingo mokslininko paminklą — jau minėtą velionio „Lietuvių kalbos istorinę gramatiką“ (Vilnius, 1968, 415 p.), kurios tam tikrą dalį sudaro anksčiau skelbti autoriaus tyrinėjimai. „Gramatikos“ įžangoje pats autorius prisipažįsta, kad ši knyga esantis autoriaus darbų serijos, pradėtos 1958 m. baigta kandidatine disertacija „Lietuvių kalbos daiktavardžių linksniavimo sistemos paprastėjimas“, rezultatas. Vadinasi, Jono Kazlausko „Gramatika“ yra daugiau nei 10 metų kruopštaus darbo rezultatas.

Reikia pasakyti, kad šią knygą autorius parašė kondensuotai, teoriniams jos teiginiams iliustruoti parinkdamas tik pačius tipiškiausius ir reikalingiausius pavyzdžius. Tai didelis knygos privalumas. Knygos vertę didina ir tas, kad ankstesnius lietuvių ir apskritai baltų kalbų istorijos etapus velionis stengėsi atkurti, remdamasis vidiniais lietuvių, latvių ir prūsų kalbų duomenimis, vidinės rekonstrukcijos metodais, kurie yra tam tikru būdu reguliuojami kitų indoeuropiečių kalbų faktų.

Taikydamas diachroninės fonologijos metodus, savo knygos 1-ame skyriuje „Kirčiavimo istorija“ autorius naujai ir pagrįstai interpretuoja lietuvių tarmių kirčiavimo sistemos raidą, priegaidžių istoriją, Saussure'o dėsnio veikimą, akūtiinių galūnių trumpėjimą, trumpųjų balsių *e* ir *a* ilgėjimo priežastis ir kt.

Knygos skyriuje „Daiktavardžio linksniavimo istorija“ autorius plačiai tyrinėja daiktavardžio formų raidą. Norisi pritarti Jonui Kazlauskui, galvojančiam, kad prūsų kalba, neturėdama paradigminio instrumentalio ir lokatyvo, išlaikė senesnę vardažodžių linksniavimo paradigmos modelį.

Paskutinis knygos skyrius „Iš veiksmažodžio istorijos“ kruopščiai ir apdairiai nagrinėja svarbiausius indoeuropeistikai lietuvių ir kitų baltų kalbų veiksmažodžio istorijos dalykus: asmens galūnių, laikų, liepiamosios nuosakos, optatyvo (arba tariamosios nuosakos) raidą. Liesdamas vieną iš kebliausių baltistikos problemų — baltų veiksmažodžio 3 sg. ir 3 pl. formų vienodumą, autorius, man rodos, pagrįstai pritaria Vladimirui Toporovui, manančiam, kad toks vienodumas esąs baltų kalbų archaizmas, o ne naujadaras.

Nėra abejonės, kad Jono Kazlausko „Lietuvių kalbos istorinė gramatika“ yra didžiai vertingas įnašas į baltų kalbotyrą, tuo pačiu ir į slavistiką bei, apskritai, indoeuropeistiką.